

Антропологічний вимір історії

А. Ю. Чабан

ГЕТЬМАНИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА, ЖИТТЯ ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНЕ ІЗ СЕРЕДНЬОЮ НАДДНІПРЯНЩИНОЮ

Історія Середньої Наддніпрянщини козацьких часів невіддільна від висвітлення діяльності гетьманів українського козацтва, які тут народилися, або ж обиралися на гетьманство, перебували певний час, залучали козацькі полки Середнього Подніпров'я для досягнення своїх планів. Нижче ми наводимо дані про цих непересічних особистостей, які вдалося установити за архівними даними, споминами сучасників, історичними дослідженнями.

ПРЕДСЛАВ ЛЯНЦКОРОНСЬКИЙ (рік народження невідомий – 1531) – брацлавський та кам'янецький староста, київський воевода. Спільно з О. Дашкевичем – черкаським старостою здійснював успішні походи проти кримських татар. Відомим є їх спільний похід під Очаків 1528 р.

ОСТАП ДАШКЕВИЧ (рік народження невідомий – 1535) – спочатку канівський, а з 1515 р. – черкаський староста (1515 – 1535 рр.). Відомі дослідники козацтва Д. Бантиш-Каменський, М. Маркович, Д. Дорошенко називають О. Дашкевича одним із перших козацьких гетьманів та організаторів українського козацтва. Відомі походи черкаських козаків під керівництвом О. Дашкевича у московські землі 1515 – 1516 рр. Великою славою вкрилося ім'я Дашкевича коли в 1532 р. Черкаси витримали напад військ кримського хана Саадат-Гірея. Саме О. Дашкевич вніс на розгляд польського сейму проект спорудження на Дніпрі укріплених фортець для оборони південних рубежів від татарських нападів. Нині в Черкасах ім'я О. Дашкевича носить одна з центральних вулиць міста.

ДМИТРО (“БАЙДА”) ІВАНОВИЧ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ (рік народження невідомий – 1563). У 1550 – 1553 рр. – канівський та черкаський староста. У 1554 р. знову займає посаду старости канівського та черкаського. За окремими даними у 1552, а за іншими – 1554 – 1555 рр. збудував на о. Мала Хортиця укріплення, яке стало прототипом Запорізької Січі. Його гарнізон складала вихідці із Середньої Наддніпрянщини. Під його командою козаки здійснили ряд вдалих походів на Крим, на турецьку фортецю Азов, захопили турецьку фортецю Іслам-Кермень, успішно відбивали напади кримських татар у 1557 – 1558 рр., які очолював кримський хан Девлет-Гірей. Д. Вишневецький пробував організувати союз Польщі, Московської держави та українських козаків у боротьбі проти турецької та кримськотатарської експансії. У 1563 р. під час невдалого походу на Молдавію попав у полон і загинув після жорстоких катувань в Константинополі. Саме Дмитра Вишневецького називають першим із достовірно відомих козацьких гетьманів (1550 – 1563 рр.). Вишневецький полишив по собі славу великого лицаря, у піснях його оспівували під ім'ям Байда. Нині в Черкасах ім'я Д. Вишневецького носить одна з центральних вулиць міста.

ІВАН (ЯН) БАДОВСЬКИЙ (Роки народження та смерті – невідомі). У другій половині XVI ст., за ініціативи польського короля Сигізмунда II Августа було сформовано наймане військо із низових або запорозьких козаків (300 осіб). Козаки записувалися в так званій реєстр. Це були вихідці із порубіжних територій. Першим старшим (згодом – гетьманом) у 1572 р. було призначено шляхтича І. Бадовського.

БОГДАН РУЖИНСЬКИЙ (Рік народження невідомий – 1576). У 1575 – 1576 рр. козацьким гетьманом був князь Богдан Ружинський. Він був родом із Волині, але кинув свої маєтки й за прикладом Д. Вишневецького перейшов на порубіжжя для боротьби з татарами. Козацьке військо під його керівництвом здійснило успішні походи на Кримське ханство у жовтні 1575 р., морські походи на турецькі міста Трапезунд та Синоп. Загинув Б. Ружинський при облозі фортеці Аслам у пониззі Дніпра

ЯКІВ ШАХ (Роки народження та смерті – невідомі). Козацький гетьман 1576 – 1578 рр. Разом з І. Підковою на чолі козацьких військ воював проти ставленика Туреччини в Молдавії. У складі двотисячного війська, яке заволоділо Ясами у 1577 р. було чимало вихідців із Середньої Наддніпрянщини. За окремими даними, Я. Шах похований у Каневі.

ІВАН ПІДКОВА (Рік народження невідомий – 1578). Козацький гетьман 1576 – 1578 рр. Загони під проводом І. Підкови та Я. Шаха здійснили два успішних походи на Молдавію у 1577 і 1578 рр. Користувався великою популярністю серед козаків. Підступно захоплений польським королем. Страчений на львівському ринку у 1578 р. Прах Підкови поховано в Каневі. Нині у Черкасах і Каневі встановлено пам'ятники І. Підкови.

ІВАН (ЯН) ОРИШІВСЬКИЙ (1535 – 1605). Польський шляхтич. Козацький гетьман у 1580 – 1591 рр. У 1576 р. був помічником черкаського і канівського старости. Козацький полк під командуванням І. Оришівського брав участь у Лівонській війні. За його гетьманування козакам було віддано місто Трехтемирів, на облаштування там гарнізону, чим була відновлена козацька автономія.

САМІЙЛО ЗБОРОВСЬКИЙ (Рік народження невідомий – 1584). У 1581 р. короткий час гетьманував польський шляхтич С. Зборовський. При ньому зібралось біля 2500 козаків, коло шляхти і гайдуків. Здійснив успішний похід до Буго-Дністровського лиману. Схоплений і страчений за наказом Стефана Баторія в Кракові.

МИХАЙЛО РУЖИНСЬКИЙ (Роки народження та смерті – невідомі). Михайло Остафійович Ружинський гетьманував у 1585 р.

БОГДАН МИКОШИНСЬКИЙ (Роки народження та смерті – невідомі). У 1586 та 1594 рр. український козацький гетьман. Під його керівництвом козаки здійснили у 1594 р. вдалих морський похід проти турків.

ЗАХАР КУЛАГА (Рік народження невідомий – 1589). Козацький гетьман у 1589 р. Очолив успішний морський похід на Козлов (нині Євпаторія) у 1587 р.

КРИШТОФ КОСИНСЬКИЙ (Рік народження невідомий – 1593). Козацький гетьман у 1591 – 1593 рр. Очолив перше козацьке повстання проти поляків, епіцентром якого було Середнє Подніпров'я. Загинув під Черкасами у травні 1593 р., за іншими даними, підступно вбитий під час переговорів із черкаським старостою О. Вишневецьким. Нині в Черкасах іменем К. Косинського названа одна із вулиць.

ГРИГОРІЙ ЛЮБОДА (Рік народження невідомий – 1596). Козацький гетьман у 1593 – 1596 рр. з перервами. Належав до «старинних» козаків: до справжніх запорожців, що вік свій прожили на Низу, вели степові «промисли» в боротьбі з татарами. У 1594 р. разом із С. Наливайком брав участь в успішному поході на Молдову проти турків і татар. У 1594 – 1596 рр. брав активну участь у повстанні С. Наливайка. Його загони діяли на Середній Наддніпрянщині. У 1595 р. заволодів Черкасами і Каневом. У 1596 р. в урочищі Солониця був запідозрений у веденні переговорів з поляками і страчений козаками.

МАТВІЙ ШАУЛА (Рік народження невідомий – 1596). Козацький гетьман, один із керівників козацького повстання, яке очолював С. Наливайко. Походив із заможного шляхетсько-козацького роду. У бою з поляками 1596 р. був важко поранений. Страчений у Варшаві.

КРЕМПСЬКИЙ (Роки народження та смерті – невідомі). Козацький гетьман у 1596 р. Обрано гетьманом в урочищі Солониця, в обложеному поляками таборі. Кремпському вдалося прорвати вороже кільце і вивести з оточення біля півтори тисячі козацького війська в червні 1596 р.

СЕВЕРІН НАЛИВАЙКО (1560 – 1597). Козацький ватажок, керівник козацького повстання 1594 – 1596 рр. Як пушкар князя Острозького брав участь у розгромі Косинського під П'яткою. Потяг до козацької вольниці змусив його покинути княжу міліцію та перейти до козаків. Як козацький отаман виступає в 1594 р. й громить турків на нижньому Дністрі. У 1594 – 1596 рр. очолив козацьке повстання. Підступно схоплений і четвертований поляками у Варшаві.

ГНАТ ВАСИЛЕВИЧ (Роки народження та смерті – невідомі). Козацький гетьман у 1596 – 1597 рр. Поразки повстань К. Косинського та С. Наливайка послабили козацьчину, але знищити її не змогли. Частина козаків покинула зброю й вернулася на волості. Інші пішли на низів'я Дніпра, у запорозькі степи. Там вони знову розпочали боротьбу з татарами. Гетьманував у них саме Г. Василевич.

ФЕДІР ПОЛОУС (Роки народження та смерті – невідомі). Козацький гетьман 1595, 1598 рр. Належав до табору непримиримих ворогів Речі Посполитої. Учасник повстання під керівництвом С. Наливайка. У 1594 р. очолив похід проти Буджаської орди. У 1598 р. очолив повстання проти Польщі.

ТИХІН БАЙБУЗА (Роки народження та смерті – невідомі). Козацький гетьман у 1597 – 1598 рр. У 1598 р. очолив похід козаків на Перекоп. Проводив політику пошуку компромісів з польським урядом.

САМІЙЛО КІШКА (Рік народження невідомий – 1602, за іншими даними – 1620). Козацький гетьман у 1600 – 1602 рр. Перебував у турецькому полоні близько 25 років. У 1599 р. підняв повстання на турецькій галері. Після повернення в Україну обраний гетьманом. Домігся скасування, накладеної після повстань, баніції (обмеження в правах козаків). У 1600 р. очолив похід на Крим. У 1601 – 1602 рр. на чолі козацького загону бере участь у Лівонській війні. Після смерті був перевезений і похований в Каневі.

ГАВРИЛО КРУТНЕВИЧ (Роки народження та смерті – невідомі). Козацький гетьман у 1602 – 1603 рр. Суперник за гетьманську булаву із С. Кішкою. Брав участь у Лівонській війні. Після загибелі С. Кішки обраний гетьманом.

Яків НЕРОДИЧ (Бородавка) (рік народження невідомий – 1621). Гетьман козацтва в 1619 – 1621 рр. Проводив політику визволення України з-під влади шляхетської Польщі. Підготовка турків до вторгнення в Польщу і Україну спонукала укласти угоду з реєстровцями на чолі з П. Сагайдачним про спільну боротьбу. У серпні 1620 р. угодовська частина козацької старшини, використавши невдоволення козаків, викликане недостачею провіанту й фуражу, домоглася позбавлення Неродича гетьманства та обрання гетьманом П. Сагайдачного. Бородавку невдовзі було страчено під Хотиним.

ПЕТРО КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ (1570 – 1622). Гетьман українського козацтва у 1606, 1614 – 1622 рр. (з перервами). Відомий полководець, політичний та культурно-просвітницький діяч. Належав до поміркованої частини козацької старшини, яка намагалася відстояти національні інтереси українського народу пошуком компромісів та переговорів із польською владою. Брав участь у походах на Молдавію та Лівонію. Під його керівництвом здійснено вдалі морські походи проти турків та татар. Брав участь на чолі козацького війська у поході поляків на Москву. Військовим центром П. Конашевича-Сагайдачного був Трахтемирів. У 1621 р. на чолі 40-тисячного козацького війська брав участь у битві під Хотином, де був смертельно поранений.

ОЛІФЕР ГОЛУБ (Рік народження невідомий – 1628). Гетьманував у 1622 – 1623 рр. Був наступником Сагайдачного. Під керівництвом О. Голуба здійснено значні морські походи проти Османської імперії. Брав участь у повстанні М. Жмайла. Коли в 1623 р. на варшавському сеймі вирішено скоротити козацький реєстр, О. Голуб змушений був скласти булаву.

МИХАЙЛО ДОРОШЕНКО (Рік народження невідомий – 1628). Козацький гетьман у 1623 – 1628 рр. з перервами. Рід М. Дорошенка походить з Чигирина. Під його керівництвом було здійснено вдалий похід на Перекоп у 1622 р. Саме за М. Дорошенка було проведено реорганізацію реєстрового козацького війська і утворено шість полків: Канівський, Черкаський, Корсунський, Чигиринський, Київський та Білоцерківський. Під керівництвом М. Дорошенка козацьке військо здобуло перемогу над кримською ордою під Білою Церквою. Брав участь у повстанні М. Жмайла і уклав Куруківську угоду 1625 р. Загинув у 1628 р. під Бахчисараєм.

ГРИЦЬКО ЧОРНИЙ (Рік народження невідомий – 1630). Гетьман українського козацтва у 1628 – 1630 рр. Резиденцію тримав в Черкасах. Проводив пропольську політику. Водночас відстоював інтереси реєстрового козацтва. Після загибелі М. Дорошенка обрано два гетьмани – Т. Федоровича та Г. Чорного. За вироком козацького суду Г. Чорний був страчений у с. Боровиці на Чигиринщині.

ТАРАС ФЕДОРОВИЧ (ТРАСИЛО) (Роки народження та смерті – невідомі). Гетьманував у 1628 – 1630 рр. З 1620 р. був корсунським полковником. Вів непримириму боротьбу з Г. Чорним. Очолив козацько-селянське повстання, яке вибухнуло у 1630 р. Отримав переконливі перемоги над польськими військами під Корсунем, Переяславом. Після укладання Переяславської угоди з частиною козаків відійшов на Запоріжжя. Пізніше брав участь у московсько-польській війні 1632 – 1634 рр. У 1635 р. на чолі невеликого козацького загону ходив на Дон.

ІВАН КУЛАГА-ПЕТРАЖИЦЬКИЙ (Рік народження невідомий – 1632). Козацький гетьман у 1631 – 1632 рр. Прихильник політики М. Дорошенка, яка була направлена на досягнення порозуміння між козацтвом і польським урядом. Намагався захищати права православної церкви. У 1632 р. на Масловому Ставі усунувий від гетьманства. Страчений в Каневі.

ТИМІШ ОРЕНДАРЕНКО (Роки народження та смерті – невідомі). Гетьманував у 1630 – 1631, 1633 – 1634 рр. Учасник повстання під керівництвом Т. Федорівича. В 1633 р. очолив 20 тис. козацьке військо, яке врятувало від поразки поляків під Смоленськом у ході московсько-польської війни 1632 – 1634 рр.

ІВАН СУЛИМА (Рік народження невідомий – 1635). Гетьман українських козаків у 1635 р. 15 років перебував у турецькому полоні. Бранцям на чолі із Сулимою вдалося захопити турецьку галеру. Діставшись Риму, він був удостоєний золотої медалі з портретом Папи Павла V, а повернувшись до України, організовує морські походи на Чорному та Азовському морях. У 1632 р. його загін захопив турецьку фортецю Азов. У серпні 1635 р. козацьке військо під командуванням І. Сулими захопило і зруйнувало щойно збудовану польську фортецю Кодак. У тому ж році по-зрадницьки був схоплений і страчений у Варшаві.

ВАСИЛЬ ТОМИЛЕНКО (Роки народження та смерті – невідомі). Гетьман козаків у 1636 – 1637 рр. Вів політику мирної співпраці з польським урядом. За його гетьманування козацький реєстр становив 7000.

САВА КОНОНОВИЧ (Рік народження невідомий – 1638). Гетьманував у 1637 р. Переяславський полковник. Обраний гетьманом на козацькій раді, яка відбулася на р. Росава. Захоплений в Корсуні козаками, звинувачений у змові з поляками і страчений у Крилові.

ПАВЛО БУТ (Павлюк) (Рік народження невідомий – 1635). Козацький гетьман у 1637 р. Павло Михнович Бут народився в Чигирині. Брав участь у повстанні І. Сулими. У 1637 р. очолив повстання, головні битви якого відбулися біля с. Кумейки (нині Черкаського району), с. Мошни та с. Боровиця. Страчений у Варшаві.

ІЛІЯШ КАРАІМОВИЧ (Рік народження невідомий – 1648). Гетьман українського козацтва у 1637 – 1638 рр. До 1637 р. – полковник переяславський. Проводив пропольську політику. У 1648 р. виконував доручення поляків придушити повстання Б. Хмельницького. Страчений козаками у 1648 р.

ЯКІВ ОСТРЯНИН (Рік народження невідомий – 1641). Гетьманував у 1638 р. Після поразки повстання П. Буга, Я. Острянина прибув на Січ, де був обраний гетьманом. У березні 1638 р. очолив чергове повстання проти поляків. Зазнав поразки біля с. Жовніне (нині лівобережна Черкащина). Переселився на Харківщину. Загинув у 1641 р.

ДМИТРО ГУНЯ (Роки народження та смерті – невідомі). Обирався гетьманом у 1637, 1638 рр. Активний учасник повстання П. Буга. Пізніше приєднався до повсталих Я. Острянина. У гирлі Сули побудував укріплення і після тривалої польської облоги програв вороже оточення і відступив на Запоріжжя.

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (27.12.1595 – 27.07.1657). Гетьманом України був у 1648 – 1657 рр. Визначний державний і політичний діяч, полководець, дипломат. Засновник Української козацької держави середини XVII ст. Брав участь у битві під Цецорою, у якій загинув його батько, а він попав у турецький полон. Служив у Чигиринському полку. Брав участь у повстаннях Т. Федорівича, П. Буга. Писар Війська Запорізького. Організатор антипольського повстання, яке переросло у Визвольну війну. Уклав союз з Кримським ханством проти Речі Посполитої. Виграв стратегічні битви у поляків під Жовтими Водами, Кореунем, Пилявцями, Збаражем, Батогом, Жванцем. Уклав Зборівську угоду з Польщею, за якою утворилася Українська козацька держава. Столицею держави став Чигирин. Загроза втрати державності привела Б. Хмельницького до прийняття Переяславської угоди з Московським царством. Проводив інтенсивну міжнародну політику. Помер 1657 р., похований у родинній церкві с. Суботова. Нині

в Чигирині відбудовується резиденція Б. Хмельницького. Відкрито музей гетьмана. В Україні йому встановлено сотні пам'ятників, названо вулиць і площ іменем видатного сина України.

ІВАН ВИГОВСЬКИЙ (Рік народження невідомий – 1664). Гетьманом України був у 1657 – 1659 рр. Він походив із православного шляхетського роду Київщини. Потрапив у турецький полон під Жовтими Водами. Оцінивши його освіченість та досвід, Хмельницький викупив його на волю. Виговський приєднався до козаків і незабаром був призначений генеральним писарем. Продовжував політику Б. Хмельницького на досягнення повної державної незалежності України. У 1658 р. придушив повстання Пушкаря та Барабаша на Полтавщині. Того ж року уклав Гадяцький мирний договір з Польщею. 1659 р. у битві під Конотопом Виговський розгромив московські війська. Козацька опозиція змусила Виговського у жовтні 1659 р. скласти булаву. У 1664 р. його було розстріляно поляками біля с. Вільхівці.

ЮРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (бл. 1641 – 1685). Гетьманував у 1659 – 1663 рр. Після зречення І. Виговського у 1659 р., Ю. Хмельницький відразу уклав Переяславську угоду з Московським царством, яка значно обмежила права України. У 1660 р. після поразки від поляків під Чудновим укладає з ними Слобиденську угоду, за якою підтверджує умови Гадяча. Проти такої політики виступили лівобережні полки. Кілька походів на Лівобережжя не принесли успіху. У 1663 р. Ю. Хмельницький зрікся булави і постригся в ченці. Служив при монастирях Києва, Корсуня, Сміли, Чигирини. У 1677 – 1678 рр. турки знову проголосили його гетьманом. Це не принесло користі, тому 1685 р. він був страчений ними у Кам'янці-Подільському.

ПАВЛО ТЕТЕРЯ (бл. 1620 – 1671). Гетьманом України був у 1663 – 1665 рр. Перекопаний прибічник пропольської політики. Тетеря походив із знатного роду, дістав добру освіту і обіймав ряд важливих посад за Б. Хмельницького. На відміну від попередників, відмовився формувати незалежну козацьку політику і в основному підпорядковувався полякам. Отруєний 1671 р.

ПЕТРО ДОРОШЕНКО (1627 – 1698). Гетьманував впродовж 1665 – 1676 рр. Народився Петро Дорофійович у Чигирині. Син козацького полковника, онук гетьмана, він тісно співпрацював із Б. Хмельницьким і обіймав важливі посади за І. Виговського й П. Тетері. Намагався об'єднати Україну, скориставшись союзом із Польщею, Туреччиною і наприкінці гетьманування з Московським царством. Запровадив ряд позитивних реформ. Непослідовна зовнішня та внутрішня політика привела до втрати підтримки з боку козацької старшини та населення. Зрікся булави за користь Запоріжжя у 1676 р.

ІВАН БРЮХОВЕЦЬКИЙ (Рік народження невідомий – 1664). Гетьманував на Лівобережній Україні у 1663 – 1668 рр. Вперше згадується в реєстрі Чигиринської сотні. Виконував дипломатичні доручення Б. Хмельницького. На Чорній раді 1663 р. обраний гетьманом Лівобережної України. Спочатку проводив відверто промосковську політику. За часів І. Брюховецького було укладено Андрусівське перемир'я між Московським царством і Річчю Посполитою (1667). Невдоволена козацька старшина, скориставшись приходом на Лівобережжя військ П. Дорошенка, захопила І. Брюховецького і стратила у червні 1668 р.

ДЕМ'ЯН МНОГОГРІШНИЙ (бл. 1639 – після 1701). Гетьманував на Лівобережній Україні у 1668 – 1672 рр. Під тиском поляків П. Дорошенко був змушений повернутися на Правобережжя й призначити наказним гетьманом Лівобережної України чернігівського полковника Д. Многогрішного, який мав репутацію ватажка, здатного змусити підлеглих якщо не віддано служити

собі, то хоч коритися. Він брав активну участь у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького. За власного гетьманування припинив війну із Правобережжям. Вів таємні переговори з П. Дорошенком щодо протекторату Туреччини. Козацька верхівка у доносах цареві натякала на таке листування і наміри гетьмана перейти під зверхність Туреччини. Побачивши, що непокірний гетьман втрачає підтримку, цар віддав наказ заарештувати Д. Многогрішного, піддати його тортурам і вислати до Сибіру. Помер в Іркутську.

ІВАН САМОЙЛОВИЧ (Рік народження невідомий – 1690). Гетьман Лівобережної України у 1672 – 1687 рр. Син священника. Самойлович до вступу у Військо Запорозьке досяг значних успіхів, навчаючись у Київській академії. Протягом майже всього свого гетьманування він намагався підтримувати добрі стосунки зі старшиною. Він щедро роздавав їй землі, а також створив корпус так званих значкових військових товаришів – молодших офіцерів, переважно синів старшини, що стали частиною гетьманського оточення й діставали спеціальні доручення, готуючись зайняти посади, звільнені батьками. Створенням цього корпусу Самойлович сприяв формуванню старшинських династій на Лівобережжі. У зовнішній політиці Самойлович, як і всі гетьмани, намагався поширити свою владу на всю Україну. Коли П. Дорошенко склав гетьманську булаву став величати себе «гетьманом обох берегів Дніпра». Обороняв Чигирин під час Чигиринських походів 1677 та 1678 рр., але турки витіснили його і росіян з Правобережжя. Залишаючи ці землі, І. Самойлович організував масовий вихід правобережного населення на Лівобережжя. Внаслідок цього первинна батьківщина козацтва практично знелюдніла. У 1687 р. І. Самойловича було заарештовано і заслано до Сибіру. Помер 1690 р. у Тобольську.

Н. В. Вважаємо доцільним згадати прізвища й інших козацьких ватажків, які відіграли значущу роль у долі козацтва та Середньої Наддніпрянщини. На жаль, до нас дійшли лише окремі фрагменти їх біографій. Можливо, це призведе до пошуків і відповідних результатів. До них слід віднести:

Юрія Паца (1486 – 1492), Богдана Глинського (1488 – 1495), Дмитра Путятича (1492 – 1505), Сенька Полозовича (1510 – 1524), Бирулю Мадського (1568), Карпа Масла (1568), Андрушу (1568), Лисуна (1568), Яцька Білоуса (1568), Андрія Ляха (1568), Фоку Покотила (1574), Демяна Барабаша (1575), Лук'яна Чорнинського (1586), Богдана Макошинського (1586, 1594), Кирика Ружинського (1585), Каспара Підвисоцького (1596), Криштофа Нечковського (1596), Флоріана Гедройта (1598), Митлу (1598), Семена Скалозуба (1599), Івана Куцковича (1602 – 1603), Івана Косого (1603), Григорія Ізаповича (1606), Олевченка (1606), Бурдила (1616), Дмитра Барабаша (1617), Михайла Скибу (1618), Петра Одинця (1628), Пирського (1625), Семена Перев'язку (1632), Арлама (1632), Андрія Діденка (1632), Гірю Канівця (1633).

В. М. Окаринський

«ЩИРИЙ ЖРЕЦЬ СПИРТУОЗНОСТЕЙ» ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА ТЛІ «ТОВАРИСТВА МОЧЕМОРДІЯ»

Із зростанням зацікавлення історико-антропологічними підходами в українській історіографії відроджується інтерес до неординарних виявів буття індивіда, маргінальних соціальних груп, локальних феноменів, «неформального» у соціумі. Деякі оригінальні вияви цього цікавили дослідників і раніше. Вони частково

висвітлювалися в гуманітаристиці, з огляду на причетність до них ключових постатей національної культури. Таким феноменом було альтернативне щодо суспільства «Товариство мочемордія», що діяло на Лівобережжі у 1840-х рр. Увагу істориків культури, літературознавців, істориків привабило те, що до цього утворення був причетний Тарас Шевченко.

Відомості про це товариство переважно висвітлювали за біографом Т. Шевченка О. Кониським [1], який, у свою чергу, переповідав їх із спогадів О. Афанасьєва-Чужбинського [2]. На цих же джерелах характеризував «Товариство мочемордія» М. Драгоманов [3], який першим побачив у ньому позитивне значення для формування особистості Т. Шевченка, його демократичних ідеалів. Саме ж товариство як предмет дослідження висвітлювалося у маловідомих розвідках шевченкознавця М. Новицького [4], літературознавця В. Щурата [5] та архівіста А. Козаченка [6]. Переважно увагу дослідників приваблював інцидент із тостом «за Французьку республіку» і слідча справа проти причетних до цього «мочеморд» братів В. і М. Закревських та Я. де Бальмена. У останні роки намагався по-новому висвітлити діяльність товариства автор цієї статті [7].

Гадаємо, проблема стосунків Т. Шевченка із «Товариством мочемордія» через свою невлучність (увага зосереджується або на ньому, або на «товаристві») ще не вповні досліджена. Не до кінця зрозумілими залишаються питання приналежності Т. Шевченка до «мочеморд», періоду активної участі Т. Шевченка у житті цього об'єднання, причини припинення його спілкування із цим гуртом, його ставлення до товариства та його окремих членів, впливу «мочеморд» на постать Кобзаря тощо. З'ясування цієї наукової проблеми дозволить по-іншому подивитися й на Т. Шевченка, освіжити і переосмислити його образ. Адже у його характеристиці в Україні є дві крайності: перша – зашкарблено-народницька – як колишнього кріпака, народника, пророка, мученика; інша – як світського лева, франта, денді. Обидві оцінки мало ґрунтуються на живих свідченнях сучасників, аналізі його оточення. Переважно вони повторюють міф, сконструйований ним самим (поет-кобзар) і піднесений до рівня культу, або, з іншого боку, протистоять таким уявленням. Науковий погляд на його постать крізь призму стосунків із «Товариством мочемордія» дозволить більш адекватно реконструювати риси особистості Т. Шевченка, можливо пояснити окремі факти його інтелектуальної, творчої, ментальної біографії.

Причетність Т. Шевченка до «Товариства мочемордія» порятувало цей суспільний феномен від повного забуття: збираючи по крихтах факти життя найвідомішого національного поета і символу, дослідники накопичили й факти, пов'язані із «мочемордами» [8]. Усі відлілі джерела про взаємостосунки Т. Шевченка із цим об'єднанням опубліковані, щоправда спеціально не систематизовані. Зокрема, вони містяться у повному зібранні творів Т. Шевченка, його листуванні або малюнках [9 – 11]. Також окремі листи, не адресовані безпосередньо йому, містять згадки про «мочемордіє» Тараса, наприклад стурбовані оцінки П. Куліша [8, 143]. Цей комплекс джерел варто зіставити з іншими, напрямку не пов'язаними з поетом, джерелами про «мочеморд». Відбиток специфічної діяльності цього товариства містять деякі літературні тексти Т. Шевченка [11; 12], В. Забіли, М. Маркевича та ін. (Я. де Бальмена, С. Гребінки).

На момент знайомства Т. Шевченка із «мочемордами», товариство вже існувало, тобто утворилося орієнтовно на початку 1840-х рр. Ядром товариства були українські ліберальні поміщики, що мали маєтки голов-но на Пирятинщині, а також Чернігівщині й Київщині,